

11. Kravchenko S.G. Ekonomichny`j analiz. Navcha-l`na i prakty`chna dopomoga. – Kharkov: XY`BM, 1999. – 124 s. 12. Savy`cz`ka G.V. Analiz gospodars`koyi diyal`nosti pidpry`yemstva: 4-i izd., perepr. i dop. – Mins`k: TOV "Nove znannya", 2005. – 688 s. 13. Polozhennya (standart) buxgalters`kogo obliku 26 "Vy`platy` pracivny`kam": Nakaz Ministerstva finansiv Ukrayiny` vid 28.10.03 r. № 601. Buxgalters`ky`j oblik j audy`t. – 2003. – № 11. – S. 3-9. 14. Poryadok vy`znachennya seredn`oyi zarobitnoyi platy`: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 08.02.95 r. № 100. Zarobitna plata Ukrayiny`. – 1995. – № 4. – S. 110. Zi zminamy` j dopovnennyamy`. 15. Pro pidpry`yemny`chtvo: Zakon Ukrayiny` vid 07.02.91 r. № 698-XII. Vidomosti VRU. – 1999. – № 14. – S. 354. Zi zminamy` j dopovnennyamy`.

Стаття рекомендована до друку докт. економ. наук, проф. О.В. Манойленко.

Надійшла (received) 01.04.2014.

УДК 658:005.61

І.М. ПОГОРЕЛОВ, канд. економ. наук, доц., НТУ «ХПІ»;
О.В. СИРОМ'ЯТНИКОВА, асистент, НТУ «ХПІ»;
М.Є. ДЕМЧЕНКО, студент, НТУ «ХПІ»

ОСНОВНІ СИСТЕМИ ТА МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто основні системи та методи визначення ефективності діяльності підприємств, користуючись якими можливо підвищити ефективність їх функціонування. Розглянутий склад систем оцінювання та можливість їх застосування в сучасних умовах господарювання. Показано, що процес дослідження різних методів є одним з найбільш актуальних питань на сьогоднішній момент, зважаючи на те, що серед існуючих вартісних моделей немає такої, яка в повній мірі дозволила б враховувати всю сукупність факторів зовнішнього і внутрішнього середовища компанії.

Ключові слова: оцінка, ефективність діяльності, вартість компанії, система збалансованих показників

Вступ. В сучасних умовах господарювання проблема оцінки ефективності діяльності підприємств є досить актуальною, тому що оцінка та визначення ефективності дає змогу досліджувати процес управління діяльністю підприємства, визначає рівень відповідності системи управління об'єкту та зовнішньому середовищу, а також сприяє виявленню відхилень у функціонуванні системи.

Взаємодія суб'єктів господарювання із зовнішнім середовищем, яке характеризується високим рівнем невизначеності, складності та динамізму, призводить до зниження ефективності управлінських рішень. Як наслідок, стає необхідною якісна і своєчасна оцінка ефективності внутрішніх процесів на підприємстві, процесів його взаємодії з елементами зовнішнього середо-

© І.М. Погорелов, О.В. Сиром'ятникова, М.Є. Демченко, 2014

вища та всього господарського механізму. Таким чином оцінювання ефективності діяльності виступає підґрунтям, на основі якого визначаються перспективи розвитку підприємства, зміст їх стратегії та тактики.

Аналіз останніх досліджень та літератури. Проблеми оцінювання ефективності діяльності підприємств були розглянуті в численних наукових дослідженнях, а саме у працях таких науковців як: Єлістратової Г.І. [1], Куденко Г.Е. [2], Куценко А.В. [3], Нойманна Ерл. [4], Нортана Д.П. та Каплана Р.С. [5], Ольве Н.Г., Рой Ж., Веттера М. [6] та інших, в яких досить докладно були досліджені аспекти визначення ефективності діяльності підприємств, але деякі теоретичні дослідження інструментарію вдосконалення системи визначення ефективності діяльності потребують подальших розробок.

В своєму дослідженні Єлістратова Г.І. вказує на важливість оцінки ефективності діяльності підприємств як елементу процесу управління підприємством, який «виступає специфічним інструментом вибору подальшого розвитку підприємства» [1, с.123].

Метою даної статті є дослідження основних систем та методів оцінки ефективності діяльності підприємств, адаптованих до сучасних умов господарювання.

Постановка проблеми. Незважаючи на значну кількість сучасної вітчизняної та зарубіжної економічної літератури, яка присвячена питанням ефективності діяльності підприємства та методам її оцінки, тема класифікації існуючих методів оцінки розглянута переважно в ключі хронологічного підходу, також недостатньо визначено, яку систему оцінки переважно вибрати для використання тих чи інших груп потенційних користувачів інформації про ефективність функціонування підприємства.

У даному дослідженні будуть розглянуті основні системи і методи визначення ефективності функціонування підприємства, їх порівняльний аналіз з огляду на відповідність інтересам можливих користувачів.

Матеріали досліджень. Для оцінки ефективності функціонування суб'єктів господарювання застосовується велика кількість методів, в яких розглядають економічну категорію «ефективність» під різним кутом зору. При цьому застосування конкретного методу, насамперед, залежить від мети оцінки, теоретичної позиції, з якої вона виконується, глибини та об'єктів порівняння.

Вперше питання ефективності були розглянуті представником англійського меркантилізму Томасом Меном (1664 р.), у своєму дослідженні «Багатство Англії в зовнішній торгівлі» він визначив проблему ефективності державного управління через такий критерій як прибутковість зовнішньої торгівлі [7].

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин економічну ефективність підприємства характеризують фінансові показники, перш за все такі

як прибуток або рентабельність, при визначенні яких слід орієнтуватися на довгострокову перспективу розвитку підприємства, враховуючи при цьому результати минулих періодів, при цьому, оцінюючи економічну ефективність підприємства, слід враховувати, що вона повинна не просто відповідати запланованому рівню, але бути вище або дорівнювати ефективності інших учасників ринку. Враховуючи високий рівень конкурентної боротьби, сучасному підприємству необхідно впровадити систему, засновану на постійному проведенні процедури оцінки та реалізації заходів з підвищення рівня ефективності діяльності.

Найбільшого поширення на сьогоднішній момент набула традиційна фінансова модель, яка застосовується ще з початку минулого сторіччя та постійно удосконалювалася з розвитком методів бухгалтерського обліку.

Сутність цієї моделі полягає у розрахунку внутрішніх показників діяльності для оцінки економічної ефективності без врахування зовнішнього впливу, при цьому основним індикатором зростання ефективності діяльності є підвищення прибутку, яке досягається за рахунок зниження витрат. Аналіз стану підприємства проводиться на основі даних звітності попередніх періодів, як наслідок ефективність діяльності на довгострокову перспективу поставлена в пряму залежність від раніше отриманих результатів.

Недоліки традиційної фінансово-орієнтованої моделі та її обмеженість для оцінки результативності діяльності компаній була об'єктом критики з боку вчених та фахівців ще починаючи з 20-х років минулого століття. Основною претензією менеджменту був ретроспективний характер даних обліку, адже історична інформація не може бути надійним джерелом для прийняття перспективних рішень. Зауважувалось, що можливість оцінювати ефективність діяльності існує лише в короткостроковому періоді, а спрямованість на використання показників бухгалтерського обліку та фінансової звітності значно зменшує її цінність для прийняття стратегічних управлінських рішень. Також не були враховані в рамках ринкового підходу можливі зміни законодавства, падіння обсягів продажів у результаті дій конкурентів, затримки в постачаннях та інші зовнішні фактори, які здатні істотно вплинути на показники ефективності діяльності компанії.

Навіть поява такої фінансової моделі, як модель Дюпона, в якій вперше рентабельність сукупного капіталу (ROA) як основний показник, що характеризує віддачу, одержувану від коштів, вкладених у діяльність компанії, був поставлений в залежність від двох чинників – рентабельності продажів і ресурсовіддачі, не в змозі була цілком задовольнити інформаційні потреби менеджменту для прийняття адекватних стратегічних рішень. Більш широке поширення набула модифікована факторна модель цього підходу, головна відмінність якої полягала в більш детальному виділенні факторів і зміні пріоритетів щодо результативної ознаки на показник рентабельності власного капіталу (ROE). Призначення моделі Дюпон – ви-

явити внутрішні фактори, що визначають економічну ефективність функціонування компанії, оцінити ступінь їх впливу і тенденції, що складаються у зміні їх значущості. В рамках цього підходу ефективність діяльності оцінювалася в короткостроковому періоді при незмінності параметрів зовнішнього середовища, відсутності прозорості та асиметрії інформації, але вимоги керівництва до систем оцінки ефективності діяльності компаній в цей період почали змінюватися [8].

Тому у 50-і роки минулого століття в західних країнах з'явилася концепція управління вартістю підприємства. У західній практиці вона з'явилася під назвою «вартісний аналіз» (value analysis) і використовувалася при вдосконаленні виробів. Ще в 40-ві роки минулого сторіччя були закладені основи функціонально-вартісного аналізу, розробниками якого майже одночасно і незалежно один від одного стали Лоуренс Д. Майлс та Ю.М. Соболев [9]. У основу даної концепції лягло розуміння того, що для власників бізнесу центральним питанням є приріст їх добробуту, який вимірюється не кількістю ресурсів, залучених у виробництво, не прибутком і рентабельністю, а вартістю бізнесу, що належить їм.

Вартісні моделі визначення ефективності діяльності підприємства, в яких підвищення ефективності пов'язано з приростом його ринкової вартості, стали альтернативою традиційним фінансовим моделям. Автором однієї з перших таких моделей став Джеймс Тобін, який в 1966 р. запропонував «теорію вибору портфельних інвестицій» [10]. Тобін вважав, що за наявності альтернативних варіантів вкладення коштів, слід прагнути до досягнення збалансованості високоризикових і малоризикових інвестицій в інвестиційному портфелі [10].

Розвиток вартісних моделей визначення ефективності діяльності підприємства відбувався паралельно з вдосконаленням систем управління і планування, розвитку інформаційних технологій, посиленням конкурентної боротьби і збільшенням складності завдань для менеджерів і власників компаній. Початковий етап цього розвитку асоціюється з такими значущими моделями, як факторний аналіз (модель Дюпон), коефіцієнт рентабельності інвестицій (ROI), коефіцієнт рентабельності активів (ROA), прибуток на акцію (EPS), прибуток до податків, відсотків і амортизації (EBITDA), рентабельність чистих активів (RONA), прибутковість капіталу з урахуванням ризику (RAROC), модель Едвардса-Белла-Ольсона (ЕВО).

Основний їх недолік – ведення розрахунків на основі даних минулих періодів і недостатня сфокусованість на задоволення інтересів акціонерів компанії. В середині 80-х рр. минулого століття з'явилися нові підходи: доданої ринкової вартості (MVA), доданої вартості акціонерного капіталу (SVA), економічної доданої вартості (EVA), прибутковості інвестицій на основі потоку грошових коштів (CFROI), доданої вартості потоку грошових коштів (CVA), опціонного ціноутворення (OPM) і деякі інші.

Наприкінці ХХ ст. багато з фундаментальних постулатів фінансово-орієнтованих моделей оцінки ефективності діяльності компаній перестали задовольняти менеджмент компаній. Як наслідок, еволюційний розвиток концепції вартісної оцінки ефективності діяльності підприємства привів до формування нових підходів, що отримали назву «стратегічного вимірювання». Серед найбільш популярних концепцій початку ХХІ ст. стали концепція комплексного аналізу даних (Data Envelopment Analysis), модель вимірювання досягнень (Performance Measurement Model), збалансована система показників (Balanced Scorecard), вартісний підхід оцінки підприємства (Value Based Management) та ін., кожна з яких не є досконалою.

Відомі фінансові показники і моделі у вигляді їх характеристики у відповідності з їх цілями і об'єктами дослідження представлені в табл. 1 [11].

Таблиця 1 – Еволюція підходів визначення ефективності діяльності

Система	Період дослідження та об'єкт дослідження	Критерії	Відомі моделі	Практична значущість, достоїнства і недоліки
1	2	3	4	5
1 Виробнича та економічна ефективність у неокласичній теорії	Досліджується виробнича та економічна ефективність	Максимізація прибутку, показник сукупної факторної продуктивності	Модель Кобба-Дугласа	Може бути використана для оцінки ефективності на макрорівні. Відсутність впливу на управлінську стратегію
2 Облікова модель аналізу. Факторний аналіз прибутку. Модель Дюпона та рентабельності інвестицій	1920-ті р. Досліджується бухгалтерський прибуток	Максимізація ROE-прибутковість власного капіталу	Факторний аналіз прибутку, рентабельність інвестицій та власного капіталу (ROI, ROE)	Може бути використана для оцінки ефективності на мікрорівні. Дозволяє всебічно оцінити ефективність підприємства. Слабкий вплив на прийняття стратегічних рішень
3 Концепція грошових потоків. Модель DCF	1950-60 рр. Досліджується поточна вартість майбутніх	Критерій ефективності $NPV > 0$, $IRR >$ порога або WACC	Вільний (чистий) грошовий потік (FCF).	Використовується при обмеженості фінансових ресурсів.

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5
	грошових потоків протягом певного прогнозованого періоду		Чиста поточна вартість (NPV). Внутрішня норма прибутковості (IRR). Середньозважена вартість капіталу (WACC)	Високоєфективний метод оцінки при припущенні, що структура капіталу не змінюється. Оцінка ризику участі для кожного учасника. Облік чинника часової вартості грошових коштів
4 Показники фондового ринку прибуток на акцію (EPS) і група ринкових мультиплікаторів	1970-ті рр. Досліджується ЕВІТДА (операційний прибуток до сплати податків, відсотків і амортизації) і ринкова капіталізація	Критерій – максимізація ЕВІТДА	Ціна акції до чистого прибутку, рентабельність чистих активів (RONA)	Велика практична значущість, використовується для відкритих компаній, акції яких котируються на фондовому ринку. Враховується ризик прибутковості та фін. рішень через поняття фін. важеля. Можливо імітаційне фін. моделювання досяжного рівня екон. зростання підприємства.
5 Моделі економічного прибутку (грошових потоків), та концепція створення вартості (value management)	90- ті рр. Поточна вартість економічного прибутку протягом прогнозованого періоду. Управління вартістю як стратегія створення та розвитку	Критерій максимум акціонерного капіталу $EVA > 0$	Економічної доданої вартості (EVA), доданої вартості акціонерного капіталу (SVA), доданої вартості грошових потоків (CVA), прибутковості інвестицій на основі грошових	Можливість інтеграції систем управління, заснованої на концепції EVA зі стратегічними фінансовими планами

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
			потоків (CFROI), ЕВО-модель Едвардса-Белла- Ольсона, тощо	
6 Моделі вимірювання досягнень (Performance Measurement, PM). Система збалансованих показників BSC	90-ті рр. Поточна вартість економічних вигод протягом періоду прогнозу	Максимум акціонерного капіталу, економічного та облікового прибутку, маркетингових цілей	BSC модель Каплана-Нортон, модель EP ² M, BSC модель Лоренца-Мейсела, «Піраміда ефективності», тощо	Можливість інтеграції системи управління, заснованої на BSC зі стратегічними фінансовими та не фінансовими планами, враховуючи практично будь-які ризики.
7 Новий вартісний підхід до оцінки підприємства (value based management – VBM)	Кінець 90-х рр. -XXI ст. Поточна вартість майбутніх грошових потоків упродовж прогнозованого періоду	Максимум акціонерного капіталу, споживчої цінності (корисності) та ефективності менеджменту	Модель Дамодарана, підхід Коупленда, модель Уолша, модель скоректованої економічної доданої вартості (AEVA), модель покращеної економічної доданої вартості (REVA).	Високоєфективні методи варіантності структури капіталу. Інтеграція VBM і стратегічного фінансового планування. Коригування облікової політики для цілей прогнозу і контролю грошових потоків. Побудова дерева фінансових цілей для кожного елемента керування. Управлінська гнучкість.

Як видно з таблиці, моделі створення вартості та концепції системи збалансованих показників BSC виникають майже одночасно. Кожна з цих систем має свої недоліки і переваги. Перша не в змозі надати зв'язок управлінського обліку з технологіями фінансового менеджменту, друга не має певного кінцевого показника, на основі якого можна було оцінювати ефективність діяльності підприємства. Тому протягом наступних років ви-

никає нова концепція розуміння вартісного підходу до оцінки підприємства (VBM) на основі аналізу взаємозв'язків не тільки фінансових показників, але й на основі дослідження нефінансових. Необхідна контрольно-аналітична система була створена засобом інтеграції концепції VBM з комплексними системами, націленими на вимірювання досягнень (Performance Measurement, PM). Нова VBM – це концепція управління, спрямована на поліпшення стратегічних і оперативних рішень на всіх рівнях за рахунок концентрації зусиль всіх осіб, що приймають рішення, та на максимально можливному охопленні всіх видів ресурсів, що приймають участь у процесі діяльності, на основі ключових факторів вартості.

Результати досліджень. В сучасних умовах господарювання виникає необхідність удосконалення управління суб'єктами господарювання не тільки на макrorівні, а і на мікрорівні, що потребує перегляду теоретичного підґрунтя та розробки сучасних підходів до систем управління та відповідних методів їх оцінювання. Як наслідок, необхідна оперативна та гнучка, адаптована до сучасних умов система управління, яка б стала фундаментом ефективного функціонування і дала змогу менеджерам приймати необхідні управлінські рішення. Оцінка ефективності діяльності компаній є вихідним пунктом для розробки обґрунтованої економічної політики, постановки завдань, які можуть бути своєчасно вирішені при вдосконаленні всього господарського механізму. За цих умов виникає потреба в змістовному аналізі підходів щодо ефективності функціонування компаній, в оцінці результатів їх діяльності, розробці системи показників ефективності, які дозволять комплексно оцінити їх роботу.

Висновки. З усіх альтернативних цільових функцій в рамках концепції VBM визначимо максимізацію вартості компанії, але відзначимо відсутність єдиної типології даної методики. PM-системи з'явилися як відповідь на практичні запити різних учасників діяльності компанії; існує величезна кількість даних систем; частина з них була розроблена і адаптована найбільшими компаніями-лідерами, інша частина запропонована, впроваджена та апробована провідними консалтинговими фірмами. Тому процес розробки дослідження різних методик поєднання VBM та PM-систем є одним з найбільш актуальних питань на сьогоднішній момент, зважаючи на те, що серед існуючих вартісних моделей немає такої, яка в повній мірі дозволила б враховувати всю сукупність факторів зовнішнього і внутрішнього середовища компанії, найбільш перспективною з них, незважаючи на зазначені недоліки, є модель економічної доданої вартості, яку необхідно удосконалити, що потребує подальших досліджень.

Список літератури: 1. Єлистратова Г.І. Методичні підходи до оцінки ефективності діяльності підприємств / Г.І. Єлистратова // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції – 2013 – № 22. – С. 120-124. 2. Куденко Г.Е. Управление эффективностью деятельности промышленного предприятия : монография / Г.Е. Куденко, Н.В. Канарская,

В.Н. Беленцов, С.И. Севостьянова – Севастополь: Вебер, 2003. – 239 с. **3.** *Куценко А.В.* Механізм управління ефективністю діяльності системи як необхідність для досягнення її цілі / *А.В. Куценко* // *Економіка: проблеми теорії та практики*. Вип. 212 – Дніпропетровськ: ДНУ, 2006. – Т. 1. – С. 147-154. **4.** *Нойманн Эрл.* Качество на уровне Шесть Сигма. / *Нойманн Эрл, Хойсингтон Стивен Х.* – Днепропетровск: Баланс – Клуб, 2004. – 440 с. **5.** *Каплан Р.* Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / *Р. Каплан, Д. Нортон*; [пер. с англ.]. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2003. – 304 с. **6.** *Ольве Н.Г.* Оценка эффективности деятельности компании. Практическое руководство по использованию сбалансированной системы показателей / *Н.Г. Ольве, Ж. Рой, М. Веттер*; пер. с англ. – М.: ТД Вильямс, 2003. – 304 с. **7.** *Історія економічних учень: підручник* / *Л.Я.Корнійчук, Н.О.Татаренко, А.М.Поручник, О.В.Ткаченко, Г.Ю.Кириллова.* – К.: КНЕУ, 1999. – 562с. **8.** *Якубович М.А.* Проблемы оценки эффективности функционирования компаний / *М.А. Якубович* // *Планово-экономический отдел.* – 2005. – №1. – С. 78-81. **9.** *Карпунин М.Г.* Основы функционально-стоимостного анализа / *М.Г. Карпунин, Б.И. Майданчик.* – М.: Энергия, 1980. – 175 с. **10.** *Денежная политика и экономический рост* / пер. с англ. *Д. Тобин.* – М.: Эдиториал УРСС, 2010. – 272 с. **11.** *Стоимостный подход к управлению инновационным процессом на предприятии: учебник по классическому университетскому образованию* / *Э.А. Козловская, Д.С. Демиденко, Е.А. Яковлева, М.М. Гаджиев*; Санкт-Петербургский государственный политехнический университет. – Санкт-Петербург, 2010. – 205с.

Bibliography (transliterated): **1.** *Jelystratova G.I.* Methodychni pidhody do ocinky efektyvnosti dijaly'nosti pidpryjemstv. Naukovyj visnyk: Finansy, banky, investyicii', 2013, no. 22. – S. 120-124. **2.** *Kudenko G.E., Kanarskaya N.V., Belentsov V.N., Sevost'yanova S.I.* Upravlenie effektivnost'yu deyatel'nosti promyshlennogo predpriyatiya. Sevastopol': Veber, 2003. – 239 s. **3.** *Kucenko A.V.* "Mehanizm upravlinnja efektyvnistju dijaly'nosti systemy jak neobhidnist' dlja dosjagnennja i'i' cili." *Ekonomika: problemy teorii' ta praktyky*. Vyp. 212, Dnipropetrovs'k: DNU, 2006. – Т. 1. S. 147-154. **4.** *Noymann Erl., Khoysington Siiven Kh.* Kachestvo na urovne Shest' Sigma. Dnepropetrovsk: Balans-Klub, 2004. – 440 s. **5.** *Kaplan R., Norton, D.*, Sbalansirovannaya sistema pokazateley. Ot strategii k deystviyu. Moscow: Olimp-Biznes, 2003, 304 p.. **6.** *Ol've N.G. Roj Zh., Vetter M.* Sbalansirovannaja sistema pokazatelej. Prakticheskoe rukovodstvo po ispol'zovaniju. – Moscow: Vil'jams, 2006. – 304 s. **7.** *Kornijchuk L.Ja., Tatarenko N.O., Poruchnyk A.M., Tkachenko O.V., Kyryllova G.Ju.* Istorija ekonomichnyh uchen': – Kiev: KNEU, 1999. – 562 p. **8.** *Yakubovich M.A.* "Problemy otsenki effektivnosti funktsionirovaniya kompaniy" *Planovo-ekonomicheskij otdel*, 2005. no. 1. – S. 78-81. **9.** *Karpunin M. G., Maydanchik B. I.* Osnovy funktsional'no-stoimostnogo analiza. – Moscow: Energiya, 1980. – 175 s. **10.** *Tobin D.* Denezhnaya politika i ekonomicheskij rost. – Moscow: Editorial URSS, 2010. – 272 s. **11.** *Kozlovskaya E.A., Demidenko D.S., Yakovleva E.A., Gadzhiev M.M.* Stoimostnyy podkhod k upravleniyu innovatsionnym protsessom na predpriyatii: uchebnik po klassicheskomu universitetskomy obrazovaniyu. – Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy politekhnicheskij universitet, 2010. – 205 s.

Надійшла (received) 31.03.2014.